

Prof. dr. Amr Ryad

KAD VEĆ PIŠEŠ PRIČU, NEKA BUDE LIJEPA

Ilma DELIĆ
ilmadelic.19@gmail.com

SAŽETAK: Naslov ovog intervjua riječi su koje je prof. dr. Amr Ryad uputio studentima na doktoratu, u okviru najvažnijeg savjeta onih koji su taj put već prešli. Amr Ryad (negdje i Umar) šef je Odsjeka za arabistiku i islamistiku na Katoličkom univerzitetu Leuven u Belgiji. Diplomirao je na Al-Azharu, a magistrirao i doktorirao na Univerzitetu u Leidenu. U ovom intervjuu govori o putu dječaka iz malog egipatskog sela na delti do renomiranog profesora na prestižnim svjetskim univerzitetima. Njegova “lijepa priča” uključuje skrivene arhive; važnost pravih ljudi u pravom trenutku; šta znači biti učitelj koji ne guši nego otvara; intelektualnu poniznost te studente kao mjeru vlastitog uspjeha.

Ključne riječi: Amr Ryad, arhivska istraživanja, reformistički diskurs, digitalna humanistika, islamska inteligencija u međuratnom periodu, muslimani u Evropi

NOVI MUALLIM: Poštovani profesore Ryad, budući da ste BA studij iz islamskih nauka na engleskom jeziku završili 1998. godine na Al-Azhar univerzitetu, a magistrirali ste i doktorirali na Univerzitetu u Leidenu, možete li reći koja je prva razlika koja Vam naumpadne kada komparirate način studiranja na oba ova univerziteta, kako kada je riječ o pristupu profesora, tako i odnosu samih studenata prema studiju? Pošto ste prošle godine u okviru svog *sabbaticala* dosta vremena proveli u Egiptu, da li je i u kojoj mjeri intelektualna scena danas drugačija u odnosu na vrijeme kada ste Vi studirali tamo?

RYAD: Dopustite da počnem sa studijem na Al-Azharu. Moje školovanje na Al-Azharu počelo je još na nivou osnovne škole. Imao sam jedanaest ili dvanaest godina kada sam se upisao u školu Al-Azhar, i potom tu pohađao

osnovnu, srednju, a prije toga i tzv. pripremnju školu (*el-i'dadiju*); dakle, završio sam čitavu osnovnu i srednju školu u sistemu Al-Azharu, u gradu Al-Mansuri, kojem pripada i moje selo. Odrastao sam u malom selu Džudejjidetul-hala (جديدة الهالة), na delti. Moja priča nije ni po čemu posebna, i kod mene je ovaj proces tekao kao i kod mnogih drugih: odlazak u mekteb (*kuttab*), učenje Kur'ana napamet, pridruživanje Al-Azharu i, nakon završetka srednje škole, vrijeme da se razmisli: dobro, šta dalje studirati? Premišljao sam se; bio sam dobar u engleskom, kao dječak volio sam jezike, i onda sam pomislio: dobro, da li da studiram teologiju (*usuli-din*)? To mi je bila jedna opcija – ostati u gradu, studirati teologiju, i da to bude to. Ali, moj afinitet prema jezicima i strast prema njima naveli su me da upišem

Fakultet za jezik i prevodilaštvo. No, i tamo sam bio neodlučan – da li odabrati islamske nauke na engleskom ili njemačkom? Zašto sam se oko toga dvoumio; mislio sam: ako odaberem engleski a kasnije mi se ne ukaže neka akademska prilika, šta onda – vjerovatno ću završiti kao nastavnik engleskog jezika u nekoj školi. Njemački – moj je san bio i da studiram u Njemačkoj, jer, Njemačka, orijentalizam, sve te stvari, ali, ako upišem islamske nauke na njemačkom, možda mi se i ukaže ta prilika. Na kraju sam se ipak odlučio za studij na engleskom, i danas sam uistinu sretan što sam napravio taj izbor, a ne onaj drugi, iz mnogo razloga; jedan od njih je što mi je studij na engleskom kasnije u Nizozemskoj otvorio mnoga vrata.

Potom sam se, kao što ste spomenuli, 1999. godine pridružio

Profesor Ryad u svom kabinetu na KU Leuven; oktobar 2025.

Univerzitetu u Leidenu – i tamo sam, blago rečeno, doživio kulturni šok. Zašto kulturni, akademski šok? Zato što, ako mogu tako pažljivo reći – u Egiptu, ili na Al-Azharu, imate akumulaciju znanja. Tu je riječ o kvantitetu. Pod ovim mislim na sve tradicionalne nauke, svi oni *mutuni* (tekstovi) koji se uče napamet, sve to. A onda, kad se dođe ovdje, mora se to znanje rafinirati, odnosno mora se naučiti kako da ga se rafinira. Ne radi se o tome da se uče nove tradicionalne nauke kao takve, nego kako ih staviti u određenu perspektivu. To je zapravo bio prvi šok. Sjećam se svog mentora Holandanina – to je za mene bilo iluminirajuće iskustvo – s našeg prvog sastanka, kada smo razgovarali o jednom mom seminarskom radu, i kada mi je rekao: “Ti si ovdje da se sa

mnom ne slažeš.” I tako, imati ovakve akademske interakcije – ovo mi je bila prva prava akademska lekcija – na način da možeš reći: “Dobro, ja sam tu kako bih se razlikovao od Vas, da se ne složim s Vama, imajući na umu da ste Vi veliki profesor”, mislim, u tom kontekstu, meni je to bilo iluminirajuće. Dakle, ako me pitate u čemu je razlika – razlika je u kvantitetu znanja i načinu na koji se taj kvantitet rafinira, odnosno kako se usmjerava u određeni pravac. To je glavna razlika.

Ali, ne može se više govoriti o “orijentalističkim studijama”; to je danas skroz drugačije. Orientalističke studije – nije to više onaj stari model, onaj raniji orijentalistički evropski pristup. Meni je kao muslimanu naročito bilo zanimljivo da dolazim tu kao musliman, da mi

predaju orijentalisti, i zanimljivo mi je bilo učiti različite načine kako se odnositi prema vlastitoj kulturi. Da usput dodam da to nije bilo samo rafiniranje postojećeg znanja, nego i otkrivanje novih područja. Veoma sam zahvalan Leidenu jer mi je studij tamo, kako magistarski, tako i doktorski, pružio šansu da otkrijem mnoga područja za koja uopće nisam imao predstavu da postoje dok sam studirao na Al-Azharu.

NOVI MUALLIM: Mislite li da biste imali tu priliku da ste ostali na Al-Azharu?

RYAD: Ne. Ne bih.

NOVI MUALLIM: Kako biste opisali univerzitetsku atmosferu tamo danas generalno?

RYAD: Mi moramo razumjeti nešto o arapskom svijetu općenito. Ovdje

govorim o onom dijelu arapskog svijeta u razvoju, jer je u zaljevskim zemljama situacija znatno drugačija. Univerziteti su dio države, sa svim političkim, društvenim i ekonomskim problemima. To znači da se univerziteti ne mogu kriviti da su manje ili više kvalitetni – oni su samo dio strukture, a ta struktura pati od brojnih političkih i ekonomskih teškoća. Zato, recimo, univerziteti u Egiptu – kolege tamo zaista daju sve od sebe, ali oni rade za minimalne plate, neki imaju i drugi posao pored onog na univerzitetu, neki od njih rade čak i kao vozači taksija. Možete zamisliti koliko je to iscrpljujuće, nije nimalo lahko. Mi smo ovdje, u ovom dijelu svijeta, u povlaštenoj poziciji. I Vi, Ilma, iz Bosne, znate kako je tamo biti dio akademske scene – ja mislim da je to borba i da nimalo nije jednostavno. Ovo ne znači da je nama sad kad smo ovdje lahko, jer i ovdje se moraš takmičiti, imati mnogo više kvalifikacija kako bi se osigurala pozicija i sve što ide s tim. Akademska je život svugdje težak, ali u zemljama poput Egipta još i teži, upravo zbog tih ekonomskih teškoća kojima su naše kolege tamo izloženi.

NOVI MUALLIM: Vaša doktorska disertacija tiče se kritičkog čitanja radova Muhammeda Rešida Ridaa i njegovih saradnika. Tu se najvećim dijelom radi o analizi arhivskog materijala. Također, i Vaš ERC (*European Research Council*) projekat za koji ste nagrađeni grantom i koji Vam je omogućio istraživanje islamskih intelektualaca u međuratnom periodu uveliko je vezan za slučajno otkriće privatne arhive Zekija Kirama, oficira u osmanskoj vojsci, muslimanskog publiciste i agenta za naoružanje u Berlinu. Jednom ste čak vrisnuli od uzbuđenja kada ste ugledali fotografiju s Prvog evropskog muslimanskog kongresa u Ženevi, održanog 1935. godine. Koliko je važno ići na primarne izvore? Je li to jedini način da se bude istinski uključen u paralelne i često isprepletene intelektualne rasprave? Kako zadržati autentičan istraživački duh, a ne upasti u zamku puke zamjene jedne hegemonijske dominacije drugom? Je li to istinski idžtihad?

RYAD: Da, ovo je vrlo složeno pitanje, jer ima više slojeva. Dopustite da počnem od tog vremena. Kad kažem *to vrijeme*, mislim na kasne devedesete godine prošlog stoljeća, ako govorimo o figuri kao što je Muhammed Rešid Rida. Za ovog intelektualca, nažalost, na veliku žalost, ja sam čuo tek u Leidenu. I bilo mi je veliko iznenađenje da se u to vrijeme za ličnost poput Rešida Ridaa znalo mnogo više u Bosni ili Indoneziji nego u Egiptu. Danas je situacija nešto drugačija, svijet se mijenja, rekao bih. Ali tada, bez savremenih sredstava komunikacije koja danas imamo – mi smo tada imali samo email, i to je bilo sve – otkrivati svijet putem interneta bilo je veoma, veoma teško. Zato sam bio vrlo iznenađen kada sam upoznao kolege na studiju koji su već u okviru predmeta koje su slušali učili o Rešidu Ridau i Muhammedu Abduhuu, dok ja na Al-Azharu o tome ništa nisam znao. Tužno je to reći, ali ovdje je vjerovatno riječ samo o našoj generaciji – ne govorim o Al-Azharu općenito, nego baš naša generacija – mi jednostavno nismo imali nikakvo znanje o njima, nismo uopće znali za njih. Tako da, otkriti ove figure u Leidenu, to je za mene bilo, ponovo ću to reći, činjenje tradicije živom; kao da je Leiden zapravo bio čuvar, kapija koja omogućava da se bavimo svojom tradicijom, da dotaknemo *Al-Manar* koji se nalazi baš tu, budući da je Leiden u to vrijeme bio pretplaćen na ovaj časopis. Zamislite samo – univerzitet je bio pretplaćen na ovaj časopis i primao brojeve *Al-Manara* dok su izlazili. Kada držite te stare primjerke u rukama, onaj požutjeli papir, osjeti se nekako to vrijeme, duh te epohe. Za mene je samo ovo iskustvo, sama činjenica da se to nalazi ispred mene, tamo u biblioteci – to mi je bilo nešto iluminirajuće, nešto što nikad prije nisam doživio.

Uglavnom, tako je sve počelo, to moje bavljenje izvornim materijalom. Mislim da je moje putovanje kroz *Al-Manar* zapravo počelo mnogo prije nego što sam stigao do telefonskog imenika, i to jednom zanimljivom anegdotom. Bio sam tada na master

studiju u Leidenu, i imali smo predmet Islam i Zapad kroz fetve. Dobili smo zadatak da pronađemo fetve koje se odnose na Evropu i islam, ili Zapad i islam. I tako mi je, od svih izvora, najveću pažnju privukao *Al-Manar*, njime sam bio posebno zaintrigiran. Počeo sam listati časopis, i pronašao jednu fetvu iz 1924. godine. Dakle, tačno iz 1924. Bilo je to pitanje koje je Rešidu Ridau poslao jedan danski misionar koji je tada radio u Damasku. Pitanje je glasilo, kako tamo stoji: من القسم الدنماركي ألفرد نيلسن جاءنا السؤال التالي: لماذا تكهوننا ونحن المبشرين؟ (Iz danskog odjela, Alfred Nielsen nam je poslao sljedeće pitanje: Zašto nas misionare ne volite?) – i dalje: “Kakav stav imate prema Kur’anu i Bibliji? Šta mislite o našem radu? Mi ostvarujemo dobre rezultate u medicini, školama, bolnicama – kako to ocjenjujete?” Rešid Rida veoma je smireno odgovarao na ta pitanja u okviru rubrike “Fetve”. Potom, kako sam listao dalje, isti taj Alfred Nielsen nekoliko mjeseci kasnije šalje novo pitanje, a Rida mu odgovara u fetvi iz 1925. godine. A 1927. godine, Alfred Nielsen ponovo piše, ali ovaj put postavlja pitanje o Tahu Huseinu i njegovom djelu *في الشعر الجاهلي (O predislamskom pjesništvu)*. Rešid Rida odgovara i na to, jer je Nielsen ovako obrazložio svoje pitanje: “Mi smo luterani, protestanti, i možemo kritizirati Bibliju dok istovremeno u nju vjerujemo. Mislite li da neko poput Tahe Huseina može ostati musliman, premda kritizira određene kur’anske koncepte?” To je za Rešida Ridaa predstavljalo izazov na jednoj sasvim drugoj razini, i on je počeo odgovarati na to pitanje. Dakle, imate ovdje tri različite fetve – i ja sam samo mislio koliko je to sve tada bilo fascinantno. Kako to da taj čovjek iz Damaska piše takva pisma? Ko je on zapravo bio, kakav misionar, čime se bavio? I tako sam sve dublje počeo da istražujem u tom pravcu. Ono što je ovdje interesantno – tada nije bilo društvenih mreža, nije bilo ni telefonskog imenika kojem bih mogao pristupiti putem interneta, pa sam jednostavno kopirao i zalijepio sva

imena profesora teologije na Univerzitetu u Kopenhagenu, na Teološkom fakultetu. Sjećam se kako bih samo sjedio u biblioteci, *copy-paste*, *copy-paste* – šaljući jedan standardni email: “Da li poznajete Alfreda Nielsena, danskog misionara koji je radio u Damasku? Da li imate ikakvih informacija o njemu?” I jedan od tamošnjih kolega mi je odgovorio: “Da, njegov sin bio je profesor Starog zavjeta na našem odsjeku. Sada je u penziji – evo njegovog broja telefona.” Nazvao sam njegovog sina – on je tada bio u Danskoj – i to je bilo nevjerovatno. Mislim da je tada imao devedeset godina. Počeo mi je slati *booklete* o svom ocu, pokoji fotografiju – i možda je to, zapravo, bila ona tajna, ono intrigantno iskustvo koje me učinilo onim što jesam u svojim daljnjim istraživanjima.

Potom sam počeo pisati svoj magistrski rad, i taj dio mog rada kasnije je postao moj prvi objavljeni članak – 2002. godine, u časopisu *Islamochristiana* u Rimu. Sve je to bilo zahvaljujući mom tadašnjem mentoru – i to je veoma zanimljivo – budući da sam mu tada izrazio svoju želju da, nakon što završim MA studij, preradim ovo poglavlje u članak. I to sam i uradio; dao mi je neke sugestije i komentare, da bi potom on sam poslao članak časopisu u Rimu – na *floppy* disku! Ne znam da li znate šta je to... da, onom starom disku – stavio ga je u kovertu i poslao poštom, u Italiju; dakle, ne emailom, nego kao pravi paket. I mi smo brzo nakon toga primili pismo od njih, u kome su nas obavijestili da su pročitali članak, prihvatili ga i objavili; nalazi se u broju iz 2002. godine. Ovo je bio moj prvi objavljeni članak, dok sam još bio MA student. A potom sam na doktorskom studiju nastavio istraživanje o Rešidu Ridau. Pomislio sam: “Dobro, ovo je nešto čime se trebam ozbiljnije baviti – razviti ovu ideju kroz opus Rešida Ridaa.” Da li da nastavim dalje o Ridau, ili imate nešto za dodati? Ili pak da nastavim s arhivima?

NOVI MUALLIM: Nekako sam stekla dojam da je tada počela Vaša opsesija privatnim arhivima, i da je baš taj moment bio prelomna tačka za Vašu kasniju karijeru.

RYAD: Da, to je tačno. Porodični arhivi – to je za mene postalo ono nešto. I tu se moram zahvaliti svom kolegi dr. Saidu Hasanu, koji je sada profesor na Al-Azharu i na Američkom univerzitetu u Šardži. On je tada bio moj stariji kolega na studiju, a 2002/2003. radio je u jednom prevodilačkom uredu, gdje su prevodili islamske knjige. I jednog dana, niotkud, u taj ured dolazi sekretar Ridaovog unuka, da prevede jednu knjigu Rešida Ridaa. Započeo se razgovor, i taj sekretar mu kaže: “Da, ja sam sekretar Ridaovog unuka.” A onda ga moj kolega upita: “Da nemate slučajno kakvih vijesti o njemu? Ja se bavim tom i tom temom – znate li kojim slučajem postoji li kakav privatni arhiv?” A ovaj mu odgovori: “Da, naravno – biblioteka mog djeda nalazi se u jednom stanu u sjevernom dijelu Kaira.” – “Dobro”, upita ovaj, “ali ko to čuva?” – “Pa, unuk – on živi u Sjedinjenim Državama.” I taj moj kolega odmah mi je poslao email: “Molim te, nazovi ovog čovjeka – tamo ćeš pronaći svoje blago.” I tako sam ga nazvao – direktno – i to je zaista bio unuk Rešida Ridaa, koji je tada živio u Sjedinjenim Državama. Dao mi je ključ od stana, i ostao sam tamo dva mjeseca, organizirajući i čitajući taj Ridaov arhiv. Bilo je tu oko 5.000 dokumenata, uključujući i njegove dnevničke. Ako želite da me pokradete – evo ih gore [pokazuje rukom na vrh ormara desno, do prozora], tu su kopije tih dokumenata. Sve su digitalizirane – skenirali smo gotovo sve. I sad ih koristim u svom istraživanju, ali je moj san da ih jednog dana sve objavim. Jer, trenutno se originali nalaze u Fondaciji kralja Abdulaziza, a digitalne kopije su evo tu, i, zahvaljujući upravo ovom arhivu, ja sam otkrio i druge – jedan od

njih je arhiv Zekija Kirama. U tom Ridaovom arhivu nalazilo se petnaest pisama koje je slao neki *Geschäftsmann bey* Kiram, s adrese Karlstrasse br. 10. I sad, kad sam to našao, šta dalje da radim? Prezime Kiram nije često – pa sam uzeo telefonski imenik, pronašao prezime, nazvao sina... i tako, znate već ostatak ove priče.¹ No, tako sam pronašao još jedan arhiv – onaj koji otvara skroz novo poglavlje u povijesti islama i muslimana u Evropi u međuratnom periodu. Dalje me iz tog arhiva trag odveo do drugog, u Maroku, a čitajući njegove stare novine – do još jednog, u Nizozemskoj. I onda, kad se sve počne povezivati, slagati kockice – polahko se otvara ta složena, fascinantna mreža. Posebno kada je riječ o islamu u Evropi. A evo vidite, ovo je fotografija Evropskog kongresa o kojoj ste me pitali [pokazuje rukom na desni zid i drugu sliku od vrata]. Eh sad, zašto je ta mreža važna? Zato što je za njih islam na Balkanu, ili islam u istočnoj Evropi, to je evropski fenomen, dio same Evrope. Razmišljali su ovako: mi moramo učiti od tih ljudi, ovi ljudi žive ovdje, u Evropi, oni su njen sastavni dio, i ako govorimo o Evropskom muslimanskom kongresu, onda moramo i njih slušati – to je bila jedna od bitnih stvari. Ako pogledate ovu sliku – ovo je jedna zanimljiva fotografija iz arhiva Zekija Kirama, ja sam je koristio kao ilustraciju na posterima za neke konferencije – tu možete vidjeti Zekija Kirama, a ovdje je princ Fejsal, koji je kasnije postao kralj, kralj Fejsal, a ovo ovdje je njegov *entourage*, njegova pratnja, njihova delegacija, kako stižu u Berlin 1931. godine.

NOVI MUALLIM: Znamo da je Er-Razi sebe nazivao “jedinim dostojnim učenjakom među rojem tupana” (the only respectable scholar among a swarm of dimwits). Šta je po Vašem mišljenju pravo značenje intelektualne poniznosti, naročito u odnosu između zapadne i nezapadne naučne tradicije danas? Je li Vam muka od ove binarne opozicije?

RYAD: Mislim da trebamo razumjeti jednu stvar kada govorimo o zapadnim

¹ Dokumentarni film o ovom istraživanju pod nazivom “Documentary Karlstraße 10: In Search for Muslims throughout Interwar

Europe (2019)” dostupan na YouTube: https://www.youtube.com/watch?v=ZL_i7oTGDPQ (pristupljeno 14.11.2025).

intelektualcima, ili o muslimanskim intelektualcima u zapadnoj akademiji. To nije nešto što se događa samo danas u Evropi. Slično se već dogodilo u 19. stoljeću, kada su jevreji postajali profesori biblijskih studija. Posebno je to slučaj u Njemačkoj – ako pogledamo razvoj orijentalizma u tom periodu u kontekstu biblijskih studija, vidjet ćemo da su mnogi jevreji zapravo bili profesori i pioniri akademskog proučavanja Biblije. Ja mislim da ovdje možemo tražiti paralele – uz sve ograde i rezerve, ali paralele se mogu povući. Tako da, ne mislim da je pretjerano to reći. Ostvarivanje rezultata kada je riječ o muslimanima i nemuslimanima u akademskom kontekstu – to je jednostavno takmičenje. Bilo da si musliman ili ne, odlučujući faktor su tvoje akademske kvalifikacije. Ali, rekao bih, treba i “potrefiti” pravi trenutak i prave ljude, one koji vjeruju u tebe. A u mom slučaju – ovdje govorim isključivo o vlastitom iskustvu – nekako sam imao sreće da u pravom momentu nađem na pravu osobu. Zašto ovo govorim? Zato što, naravno, ne možemo tvrditi da su orijentalizam ili evropski orijentalisti sto procentno objektivni. Jer, kao profesor koji je musliman, nailazio sam katkad na neprijatne situacije; ne kažem da je to pravilo, ali dešava se.

NOVI MUALLIM: Šta naprimjer?

RYAD: Pa, jednostavno, način na koji te neko gleda, i vidi. Ima ljudi koji uopće ne razumiju šta ti zapravo radiš, pa kažu: “Dobro, ovaj Azharovac predaje islam iz konvencionalne perspektive.” Takve sam komentare čuo. Ali, da budem iskren, to me ne dotiče, svejedno mi je. Ono što je za mene bilo presudno – bio je to susret s pravom osobom u pravom trenutku. Kada o ovome govorim, imam na umu isključivo vlastitu situaciju; ne poredim svoj slučaj s iskustvom drugih kolega koji su možda imali više poteškoća, ili su pak uspješniji od mene – dakle, govorim isključivo o sebi. U mom slučaju, to je bio moj mentor, profesor Sjoerd van Koningsveld. Umro je 2001. godine, i mogu

najiskrenije reći da bez njega u karijeri ne bih stigao ovdje gdje jesam.

NOVI MUALLIM: To je onaj isti koji Vam je rekao: “Ti si ovdje da se na slažeš sa mnom”?

RYAD: Tako je. Radili smo skupa s nekoliko drugih Azharovaca koji su studirali u Leidenu. Da usput spomenem da ima i dokumentarni film na arapskom pod naslovom “Azharovci u Leidenu” – može se naći na platformi YouTube, i taj film prikazuje ovu priču. Taj čovjek je vjerovao u nas – bez ikakvih predrasuda, bez ikakvog osjećaja nadmoći ili bilo čega sličnog tome. Jednostavno je vjerovao u nas kao mlade istraživače, i tako nas i tretirao. Kada kažem “prava osoba”, ja uvijek mislim na njega. I tu dolazimo do onog “pravog trenutka”. Kada smo radili doktorat – moj kolega Muhammed Ali (on je sada u Kataru) i ja, dakle, bili smo tada doktorandi – naša persona (*our boy*), profesor Van Koningsveld, dobio je sredstva od nizozemske vlade da otvori Odsjek za islamsku teologiju. A nama je – tada smo još uvijek bili studenti – dao priliku da predajemo. Dakle, imali smo status predavača na Odsjeku dok smo još uvijek radili na disertaciji.

I onda, od tog momenta, mi više nismo bili početnici koji tek trebaju doktorirati. Kada se ukazala pozicija za docenta, profesor je rekao: “Ja ću zaposliti ovu dvojicu.” Odabrao nas je kao član komisije, rekavši sljedeće: “Trebam ovu dvojicu, ovo su kandidati koje trebam na ovom odsjeku, ali pod uvjetom da doktoriraju u roku od dvije godine.” I mi smo tako i uradili – počeli smo, završili u roku od dvije godine, i kada smo predali prvu verziju disertacije, desilo se nešto nesvakidašnje. Ponovo govorim, ovdje je zaista riječ o susretu s pravom osobom u pravo vrijeme. Šta je profesor uradio prije nego što je otišao u penziju – pružio nam je priliku da dobijemo stalno zaposlenje kao docenti u Leidenu, i tek tada se povukao. Tako da, samo iz ovog primjera možete vidjeti koliko je duboka moja zahvalnost koju osjećam prema svom mentoru

profesoru Van Koningsveldu. Bez njega mi ne bismo imali tu priliku, bez njegovih riječi: “Moje je da vam pružim šansu da rastete, da se razvijate.” Jednom kad karijera krene, ne može se stajati u mjestu – mora se ići dalje i dalje, razvijati se, napredovati. I upravo to se desilo. Tako da, ova binarnost zapadnjaci–nezapadnjaci, u ovom mom slučaju toga nema ni na mapi.

NOVI MUALLIM: Vi ste među svojim studentima poznati i kao profesor koji je “istinski učitelj po karakteru”. Često se može čuti da Vas studenti opisuju kao onog profesora čije “oči sijaju kada su studenti angažirani”. Također, studenti oba ciklusa Vas doživljavaju kao strogog i zahtjevnog, ali na način da iz njih izvučete ono što ni sami nisu znali da nose u sebi. U čemu je tajna?

RYAD: Ne znam. Ne bih znao reći. Mislim, ako me pitate za neku “tajnu” – ja stvarno cijenim što me studenti tako vide, ali mislim da se uvijek moramo držati skromnosti i poniznosti. Lijepo je, naravno, čuti takve riječi, ali dopustite mi da to objasnim ovako: Kad sam bio dijete, išao sam u mekteb (*kuttab*) kod jednog od svojih prvih učitelja. On je bio jako star. Ja sam tada bio dječak, a on je, rekao bih, imao barem sedamdesetak godina, i bio je slijep. Zvao se šejh Mursi Husein Dževher. On je osnovao prvi *kuttab* u selu – njegov *kuttab* datira još iz 1933. godine. Kroz njega su prošle čitave generacije sela; među njima i ja, kao dječak. Išao sam tamo, slušao ga, a katkad i vodio do džamije na džumu, ili na druga mjesta. Jednom mi je rekao: “Znaš li ti, sine moj, Rijade [*ja veledi, ja Rijad*], da ja čim uđem u džamiju znam da već gubim polovicu prisutnih.” On je znao da polovica svijeta koji dođe u džamiju možda vjeruje u to što on govori – on je bio učenjak, dobro je poznao hadis i dosta toga još, vrlo ozbiljan, nije bio od onih koji pričaju umilne slatke priče, *fadhijje* i tako te anegdote, to nije bio njegov stil – a da je druga polovica izgubljena. Znao je, dakle, da polovinu prisutnih već gubi, četvrtina će se vjerovatno izgubiti tokom hutbe, i onda,

govorio je: “Ja se trudim da posljednju četvrtinu zadržim uz sebe.” Možete razumjeti mudrost ovog čovjeka, jer ولكن اكثر الناس لا يعلمون – ovo je veoma jasno, to su Božije riječi: “Ali većina ljudi ne zna.” Dakle, ne možeš očekivati da će se svi složiti s tobom budući da se svi ne slažu ni oko Boga. Ljudi se ne slažu oko Boga – pa kako onda da se svi složte oko tebe, kao čovjeka? Ako me pitate u čemu je tajna, rekao bih, ili se barem trudim studentima poručiti sljedeće: Možda vam se neću sviđati, možda nećete željeti biti poput mene u svojoj karijeri, ali ono zbog čega sam ovdje jeste da vam pomognem. Ja sam prošao kroz to, vi prolazite kroz to – svako od nas je iskusio da uđe u učionicu i da mu kroz glavu prođe misao: “Ah, evo ga opet ovaj profesor” [osmijeh] – a za nekog drugog nastavnika da pak pomisli: “Vau, volio bih da jednog dana budem kao on” – ovo su slučajevi i u životu i u karijeri. Ako uspijem da barem djelić prisutnih u učionici bude uvjeren da im osoba za katedrom govori nešto što ima smisla i što vrijedi u životu, onda je moja misija ispunjena.

NOVI MUALLIM: Da li je to onda samo druga strana medalje “Ti si ovdje da se ne slažeš sa mnom”, pa se studenti osjećaju slobodnima da budu svoji?

RYAD: Sloboda je ovdje uvijek u okviru prostora za razgovor. Na koncu, uvijek imate studente koji dolaze puni entuzijazma oko nekih svojih ideja. Baš sam danas imao jedan ovakav slučaj; došao mi je jedan student i rekao: “Želio bih proučavati islam u Koreji.” Morao sam se na to nasmijati. Rekao sam mu sljedeće: “Da, to je veoma zanimljiva ideja. Ali znaš li ti korejski?” Kaže on: “Ne znam.” Ja ga onda pitam: “A kakva je tvoja povezanost s tom temom?” On odgovori: “Pa znate, to mi je nekako baš interesantno.” “Dobro, ali imam na umu da ti ovdje studiraš arapski – što znači da bi trebao koristiti izvore na arapskom u svojoj tezi.” I tek tada ovaj student malo zastane i kaže: “Da, u pravu ste; ne znam na šta sam mislio. Trebam uzeti drugu temu.” I evo,

vidite, ovo je sloboda. Ja sam tu samo da dam neki komentar; sloboda nije da kažem: “Oh, kako si glup, to je skroz pogrešan izbor” – ne. To je nešto sasvim drugo. Razlika je između toga da nekome kažeš da griješi i da ga pitaš da li može to zaista uraditi. I ovo uistinu i jeste sloboda, barem kako je ja razumijevam. Prostor za razgovor i dogovor. I u tom dogovoru, kada dođemo do uzajamnog razumijevanja – ako sam ja tvoj mentor, onda sam i odgovoran, jer stavljam i svoje ime na taj rad. Ako neko uzme tvoj rad i kaže: “Vidi što je ovaj Ryad glup – zašto je pristao na ovu temu koja nema nikakvog smisla?”; tako da, to je i moje pravo kao profesora, i moja sloboda – da odlučim na šta ću staviti svoje ime kao mentor.

NOVI MUALLIM: Koje teme po Vašem mišljenju danas zauzimaju ključno mjesto u islamistici i otvaraju nove istraživačke putanje, posebno kada imamo na umu Vaš rad na projektu “Marie Curie ITN ‘Mediating Islam in the Digital Age’”, u kojem primjenjujete metode digitalnih humanistika na arapske i islamske studije?

RYAD: To nije moj projekat, to je konzorcij – ja sam samo dio njega. To je inicijalno bilo zamišljeno kao projekat za nastanak mreže za obučavanje (training network), a sada se zove doktorska istraživačka mreža (doctoral research network) – to je nova oznaka. Ovo je novitet; cijela ideja bila je promišljanje o tome kako digitalizacija utječe na proučavanje islama, te obučavanje studenata za istraživanje u tom kontekstu. Sada taj isti konzorcij, ili barem većina njegovih članova, razmišlja o proširenju čitave ideje – da fokus projekta “Mediating Islam in the Digital Age” bude na odnosu islama i umjetne inteligencije, odnosno etički, naučni i polemički aspekti toga. Ideja digitalnih humanistika sada prelazi u polje umjetne inteligencije, i umjetna inteligencija otvara nove prozore za to. Tu se u suštini radi o sljedećem: u vremenu velikih podataka koje ljudski um ne može sam obraditi, kako možemo koristiti digitalne metode da nam pomognu da te podatke organiziramo,

strukturiramo i sumiramo? To je cijela poenta ovoga. Uzet ću ponovo za primjer časopis *Al-Manar*. Koliko li bi samo dana trebalo da ga se pročita, razumije, koliko ustvari mjeseci? Ono što mi sada možemo jeste da koristimo pristup koji se zove *distant reading*; to znači da pomoću alata poput *topic modellinga* može se naprimjer postaviti pitanje: Zašto je Rešid Rida u periodu između 1915. i 1918. bio posebno zainteresiran za tu i tu temu? Ovaj alat pokaže klasterne riječi koje se najčešće javljaju zajedno, npr.: *fikh, fetva, abkam, qada* – i kaže: “Ovaj klaster čini 10% *Al-Manara*, ovaj 20%, ovaj 25%” itd. Potom napravi ilustraciju gdje se vidi da je, primjera radi, “vrhunac” određene teme bio u trećoj godini, ili neke druge u nekoj drugoj. I šta dalje radimo – kombiniramo *distant reading* s *close reading*. Dakle, uzimam časopis, pogledam naslove i vidim: “Tačno, upravo u ovom razdoblju ta i ta tema dominira više nego u drugima.” Ali, ovo nije nešto što ja sam radim. To je nešto što trebaju raditi kolege iz oblasti digitalnih humanistika i kompjuterskih nauka za nas – mi se time ne bavimo direktno. Dakle, ne tvrdim da sam stručnjak za digitalne humanistike; nisam. To radim skupa sa svojim kolegom Imadom Muhammedom. Naprimjer, ja mu kažem: “Trebam znati to i to”, a on potom primijeni svoje alate, obradi podatke, pošalje mi rezultate i tek onda radim *close reading* (pomno čitanje). Dakle, on radi *distant reading*, ja radim *close reading*.

NOVI MUALLIM: Vi predajete predmete Moderni trendovi u islamu i Islam i muslimani u Evropi, te Arapsku književnost. Neki MA studenti žalili su mi se kako uopće nemaju doticaj s Kur’anom tokom svog studija na Faculty of Arts, ali nisu upisali Fakultet za teologiju i religijske studije jer jedino na Faculty of Arts mogu studirati arapski. Mislite li da je ovakva podjela nedostatak zapadnih univerziteta kada je riječ o izučavanju islama? Koliko je važno proučavati multivalentnost samog Kur’ana, posebno kada je riječ o njegovom zvučnom, performativnom aspektu (fonosferi)?

RYAD: Da, to je dobro pitanje, jer moramo praviti razliku između

konfesionalnog i nekonfesionalnog proučavanja islama. Ono što se na nizozemskom, odnosno latinskom zove *simplex ordo* i *duplex ordo* – što znači da čak i u kršćanskoj teologiji postoje dvije razine: ili ideš na teološki fakultet i studiraš teologiju kao takvu, ili ideš na sekularni univerzitet i studiraš religijske nauke. To je glavna razlika između studija religijskih nauka i teologije. Ako govorimo o kršćanskoj teologiji – razvoj koji tu vidimo, kada se proučava kršćanstvo na teološkom fakultetu, jeste konfesionalan. Ali ako se proučava kršćanska ili jevrejska historija, to se radi iz sekularne perspektive – ne uči se šta se “smije” ili šta se “ne smije”. Isto je i s islamom. Ovdje ne učimo studente konfesionalnim studijama – ne učimo ih šta “treba” i šta “ne treba”, “dozvoljeno” i “zabranjeno”. Ono što jeste na sceni je to da su islamske teologije unutar kršćanskog teološkog konteksta. To je već druga stvar. Dakle, studenti koji tamo idu, na nekim predmetima uče i konfesionalne sadržaje. Zašto? Zato što se obučavaju da postanu nastavnici u školama, a kasnije i imami, ili pak dušebrižnici – njihova profesija to zahtijeva. No, ovo nije slučaj za studij na Odsjeku za arabistiku i islamistiku. Kada je riječ o Kur’anu, to ne znači da ne predajemo Kur’an; imamo predmet Uvod u Kur’an, ili Uvod u hadis – ali, to su predmeti na nivou uvoda. Naš je odsjek za arapske i islamske studije; da bi student imao 180 ECTS bodova, mora se napraviti neki balans, ne može se sve popuniti jednom vrstom predmeta. To zavisi od programa, ali i od akreditacijskog okvira. Ne možemo tvrditi da proučavamo islam u Indoneziji – nemamo za to ni kapacitete ni stručnjake. Ono što radimo jeste da studentima pružamo mogućnost da odu u Indoneziju. Isto tako, ne možemo predavati islam u Bosni, ali imamo ugovor o saradnji s vašim fakultetom da omogućimo razmjenu – da naši studenti dolaze kod vas, i obrnuto. Dakle, to je ono što radimo, u okviru svojih mogućnosti, unutar programa – nastojeći održati ravnotežu između studija arapskog i studija

islama, kako bismo privukli studente koji su više zainteresirani za arapski jezik, kao i one koji su više usmjereni na islam; moramo zadržati taj balans. Tako da, ako se studira ovdje, treba se imati na umu da je ono što se uči o Kur’anu i hadisu na nivou uvoda – to su uvodni predmeti. Ukoliko student želi da istražuje te oblasti dublje, mi to omogućavamo kroz njegov završni rad, odnosno tezu. To se može individualno prilagoditi; ali, ne možemo dodavati više predmeta nego što ih program dopušta.

NOVI MUALLIM: Na slici s Prvog evropskog muslimanskog kongresa u Ženevi koju ste pronašli u arhivu kod unuka Charlesa Muhammada Alija Van Beetema prisutni su i Salem-ef. Muftić, predsjednik Ulema-medžlisa, te Derviš M. Korkut kao predstavnici muslimana Jugoslavije. Oni su tu učestvovali jer su već imali iskustvo evropskih muslimana. Organizator Emir Šekib Arslan želio je vidjeti na koji se način njihova iskustva mogu prenijeti i primijeniti u zapadnoevropskom kontekstu. Kakvo je stanje danas? Šta je, po Vašem mišljenju, specifičnost Bosne kada je riječ o ovim relacijama, kako u odnosu na Zapad tako i kada je riječ o Istoku?

RYAD: Ako govorimo o toj historiji, mislim da je Šekib Arslan bio dovoljno mudar da uči iz njihovih iskustava i da razmišlja kako ih primijeniti. Ali on je znao i da su muslimani u tim zemljama mnogo propatili, i da im nije bilo lahko. Primjera radi, postojale su kampanje za Indonežane da osnivaju džamije, u Poljskoj, u Nizozemskoj, i još negdje drugdje. On je želio u tu priču uključiti i Bosnu. Posjetio je Bosnu nekoliko puta i imao je prilično dobar odnos s tamošnjim učenjancima. Tu je glavni faktor bila geografija – mislio je, dobro, nalazimo se na istom kontinentu, i mi moramo učiti od njih i njihovog stogodišnjeg iskustva; stotine godina njihovog iskustva mogu itekako koristiti nama danas. Mislim da su Prvi i Drugi svjetski rat prekinuli taj tok. Jer, ako pogledamo 1935. godinu – samo koju godinu kasnije dolazi Drugi svjetski rat

– vidjet ćemo kako su svi ti snovi o uspostavljanju muslimanske zajednice u Evropi jednostavno nestali, isparili u dimu rata. A onda se sve to iznova javlja 1950-ih i 1960-ih, s dolaskom *gastarbajtera* – to je već novo poglavlje muslimanskog prisustva u Evropi; to je nešto drugo. Mi ovdje govorimo o intelektualnoj historiji, o figurama koje su pokušavale izgraditi politički i intelektualni okvir za tu prisutnost. No, dolazak migrantskih radnika donio je sasvim drugačiji preokret. Kako se Bosna uklapa u tu priču? Mislim da se i dalje uklapa. Pogotovo ako, i ponovo naglašavam ako imamo na umu – opet se vraćam na to kako ste Vi – kako su bosanski muslimani znali za muslimanske reformiste daleko više nego što se za njih tada znalo u nekim kontekstima na Bliskom istoku. Mislim da su bosanski muslimani *trebali* te ideje. Našli su u njima nešto što im je odgovaralo, što je rezoniralo s njihovom stvarnošću. Jer, kada govorimo o modernosti, Bosna je bila na njenoj prvoj liniji: ti ljudi žive tu, u Evropi, pripadaju joj geografski, i politički. Kad se samo sjetimo svih tih ratova, toga kako se Balkan stalno preoblikovao, iznova i iznova, a sve to kao dio evropskog kontinenta. Granice su se stalno mijenjale. Uzmimo za primjer 19. i 20. stoljeće: danas si Bošnjak, sutra Hrvat; ili npr. u slučaju Poljske – danas si Poljak, sutra Litvanac. Mapa se stalno mijenjala, sve te geografske promjene koje su se događale tako brzo, gotovo preko noći. Zbog toga, mislim da su upravo ti ljudi – Bošnjaci, Poljaci, muslimani iz Istočne Evrope – bili u samom srcu i na prvoj liniji modernosti. Kada su do njih doprli glasovi s Istoka, oni su u tim glasovima prepoznali nešto što im je trebalo; mislili su: *ove ideje mogu nam pomoći; ove ideje objašnjavaju i tumače naše vrijednosti; mi želimo ostati muslimani, ali modernost i promjene su silovito brze; ovaj glas je veoma autentičan, ali i ‘potreban’*. To je, dakle, ono što ih je privuklo. I mislim, ako se ne varam, da je uspjeh reformista poput Rešida Ridaa i drugih bio mnogo izraženiji – oprostite mi što ću upotrijebiti ovu riječ, ali ona je ovdje samo

alat – na periferiji muslimanskog svijeta nego u samom njegovom središtu. Kada kažem periferija, ne mislim to uvredljivo. Kada kažete nekome da je na periferiji, to je uvreda. Bosna nije periferija. Indonežanski muslimani nisu periferija. Niti kineski. Ali ja ovdje govorim u kontekstu geografskog položaja, ako mi dopustite da to kažem. U tom smislu, mislim da je uspjeh ovih reformista bio daleko snažniji na periferiji muslimanskog svijeta nego u njegovom srcu.

NOVI MUALLIM: Šta bi bio Vaš savjet mladim istraživačima u oblasti islamskih nauka danas, kako kada je riječ o prevladavanju izazova akademije, tako i istrajnosti u samodisciplini?

RYAD: Mislim da se – ponovo ću to reći – može mnogo naučiti od jevrejskih intelektualaca iz Njemačke, ali i od savremenih kršćanskih teologa. Šta time mislim? Ima priličan broj veoma kredibilnih učenjaka kršćanske teologije koji su 100% (sto posto je velika riječ) – ili pak nastoje biti što je moguće više – objektivni u proučavanju teologije, dok istovremeno obnašaju i dužnost vikara pri Crkvi. Isto tako,

u prošlosti je bilo jevrejskih učenjaka koji su se bavili akademskim proučavanjem judaizma, a ujedno bili rabini. Zato mislim da muslimanski studenti, posebno, trebaju razumjeti jednu stvar: akademsko proučavanje islama neće te učiniti manje muslimanom. Naprotiv – proučavanje islama iz akademske perspektive može samo osnažiti tvoju vjeru, učvrstiti je, ali i ispraviti neke kulturalno usvojene fenomene koji su ušli u praksu a zapravo nemaju mnogo veze s vjerom samom, već su kulturalni dio religije. Mislim da bi to bila moja poruka njima – ako mi je dopušteno da im je tako uputim.

NOVI MUALLIM: Šta biste rekli svom mlađem sebi?

RYAD: Moj mlađi ja? Hm... moj mlađi ja. Mislim da sam se dosta promijenio, ali još tada sam imao tu osobinu da gledam mimo svojih kalupa. Primjera radi, sjećam se da sam kao dječak pisao evropskim ambasadama u Kairu da mi pošalju brošure o njihovim zemljama. Možete to zamisliti – samo jedan dječak, tamo negdje, kako piše takva pisma... i onda prima te materijale. Mislim da je to ustvari moj karakter.

Jednostavna želja da upoznam Drogog, da učim o svijetu izvan svog neposrednog horizonta. I eto, *kader* me usmjeravao upravo prema onome što volim. Ovo je bio moj san, i rekao bih da mi je Allah dao mnogo više nego što sam ikada sanjao kao dječak.

NOVI MUALLIM: Da li je radoznalost najjače oružje koje čovjek može imati?

RYAD: Da. Radoznalost, i istrajnost isto. Ali samo ako ih prati skromnost. To je to.

NOVI MUALLIM: Šta je Vaša slatka krivica (*guilty pleasure*)?

RYAD: [osmijeh] Da, da, kao što već vidjeli – ko drugi do James Bond [osmijeh]. Mislim da su to najviše crno-bijeli filmovi iz pedesetih i šezdesetih; to mi je nekako bio gušt, i još uvijek to traje. Samo onako... opušta me samo gledanje crno-bijelog filma na ekranu [osmijeh]. Dakle, da – to je to.

NOVI MUALLIM: Hvala lijepa, profesore Ryad.

RYAD: Hvala Vama, bilo mi je zadovoljstvo.

الموجز

إن كنت تريد كتابة قصة، فاجعلها جميلة
مقابلة مع الأستاذ الدكتور عمرو رياض

إلما ديليتش

عنوان هذه المقابلة كلمات للأستاذ الدكتور عمرو رياض، وجهها لطلاب دراسة الدكتوراه، ضمن إطار أكثر النصائح أهمية المقدمة من ذوي الخبرة في هذا المجال. عمرو رياض (وأحياناً عمر) رئيس قسم الدراسات العربية والإسلامية في جامعة لوفان الكاثوليكية ببلجيكا. تخرج من الأزهر، ونال درجتي الماجستير والدكتوراه في جامعة لايدن. في هذه المقابلة، يتحدث عن رحلة شاب من قرية مصرية صغيرة في الدلتا إلى أستاذ مرموق يدرّس في جامعات عالمية عريقة. تتضمن "قصته الجميلة" أرشيفات مخفية، وأهمية الأشخاص المناسبين في الوقت المناسب، وماذا يعني أن يكون المرء مُعلِّماً يُحَفِّز طلابه ولا يُقيِّدُهم، والتواضع الفكري، ونظرتة إلى الطلاب باعتبارهم مقياس نجاحه.

الكلمات المفتاحية: عمرو رياض، الأبحاث الأرشيفية، الخطاب الإصلاحي، العلوم الإنسانية الرقمية، الفكر الإسلامي بين الحربيين العالميتين، المسلمون في أوروبا.

Abstract

Interview with Prof. Dr. Amr Ryad
IF YOU ARE ALREADY WRITING A STORY,
LET IT BE A BEAUTIFUL ONE

Ilma Delić

The title of this interview is a phrase that Prof. Dr. Amr Ryad addressed to doctoral students, as part of the most important advice from those who have already passed that path. Amr Ryad (also written as Umar in some cases) is the head of the Department of Arabic and Islamic Studies at the Catholic University of Leuven in Belgium. He graduated from Al-Azhar and completed his master's and doctoral studies at the University of Leiden.

In this interview, he speaks about the journey of a boy from a small Egyptian village in the delta to a renowned professor at prestigious world universities. His "beautiful story" includes hidden archives; the importance of the right people at the right time; what it means to be a teacher who does not suppress but widen horizons; intellectual humility; and students as the measure of one's own success.

Keywords: Amr Ryad, archival research, reformist discourse, digital humanities, Islamic intelligentsia in the interwar period, Muslims in Europe